

Cigány identitáskonstrukciók heterogenitása egyetemisták nyelvhasználatában

Kresztyankó Annamária

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
annamari915@gmail.com

Kivonat: A Budapesti Egyetemi Kollégiumi Korpusz (BEKK) létrehozásával és folyamatos bővítésével számos empirikus vizsgálat válik lehetővé, mivel a korpusz nemcsak a Budapesten élő fiatalok egymás között folytatott spontán nyelvi interakcióiból, hanem a felvett spontán társalgásokat követően rögzített szociolingvisztikai interjúkból épül fel, így sokféle – pl. társalgáselemzési és korpusznyelvészeti – elemzési szempont érvényesítését teszi lehetővé. A társalgáselemzést metodológiai kiindulópontnak tekintve a kutatás során több típusú módszert alkalmazva vizsgálom a különböző társadalmi kategóriák, jelen esetben a *cigány* mint társadalmi kategória konstrukcióit.

1 Bevezetés

A rendszerváltást követően a magyarországi cigányságot érintően számos sztereotípiakutatás és attitűdvizsgálat született, melyek alapvetően szociológiai vagy antropológiai szemléletűek (vö. Csepeli 2014; Kende 2013; Neményi 1998; Postma 1996). Írásom célja annak bemutatása, hogy az egyetemisták körében készített interjúban artikulálódó etnicitáskonstrukciók mennyiben hasonlítanak a cigányokkal kapcsolatban a rendszerváltás idején kimutatott sztereotípiákra és attitűdökre (vö. Postma 1996), valamint hogy a BEKK interjúi milyen módon kapcsolódnak a sztereotípiakutatások eredményeihez. Feltételezésem szerint a negatív sztereotípiák kevésbé artikulálódnak explicit módon az egyetemisták körében, mint az 1990-es évek elején.

2 A Budapesti Egyetemi Kollégiumi Korpusz rövid bemutatása

A 2015-ben megalakult Budapesti Egyetemi Kollégiumi Korpusz kutatócsoportja kettős célt tűzött ki maga elé. Egyrészt elsőként létrehozni a magyar nyelvű hétköznapi társalgások adatbázisát, amely a Budapesten élő fiatal egyetemisták egymás között folytatott nyelvi interakcióiból épül fel, és sokféle korpusznyelvészeti elemzési szempont érvényesítését teszi lehetővé. Másrészt a korpuszt a társadalmi nem, a szexualitás és az etnicitás konstrukciói mentén vizsgáljuk a társalgáselemzés keretében.

A kutatás célja annak feltérképezése, hogy miként jönne létre, és miként változnak társadalmi kategóriák a mindennapi társalgások során. A kollégiumi szobákban

rögzített társalgásokat követően a résztvevőkkel irányított szociolingvisztikai interjúkat veszünk fel az etnicitást, a nemet és a szexualitást középpontba állító modulok feldolgozásával, s e társadalmi kategóriák nyelvi konstrukcióit kvalitatív tartalomelemzéssel vizsgáljuk a Bihalbocs szoftver (Vékás 2007) felhasználásával. Társas-konstruktivista szemléletű kutatásunk során emellett etnográfiai megfigyeléseket is végzünk, hiszen a beszéd etnográfiája is kutatási szempont, ám annak ellenére, hogy a BEKK nem sztereotípiakutatás, a felvételek elemzését követően az etnicitás, a sztereotípiák és az imitáció kapcsolatának vizsgálata is megfigyelési szemponttá vált.

3 A kutatás céljai

Tanulmányomban a kutatásban vizsgált kategóriák közül a cigány identitáskonstrukciókkal foglalkozom. Kiinduló kérdéseim a következők:

- 1) Milyen stratégiák mentén hozzák létre a cigányságot mint társadalmi kategóriát a vizsgálatban résztvevő egyetemisták?
- 2) Milyen negatív és/vagy pozitív sztereotípiatartalmakkal, belső és/vagy külső tulajdonságokkal és konnotációkkal hozzák összefüggésbe a cigányság kategóriáját a fiatalok?

E kérdések megválaszolásával képet kapunk a bevezetőben leírt célkitűzésekről is, miszerint analógiás kapcsolatot mutathatunk ki a rendszerváltás- és a jelenkori etnicitáskonstrukciók között.

4 Módszertani kérdések

Írásomban a BEKK kiscsoportokban (3–5 fővel) végzett interjúanyagát dolgozom fel, melyben ún. modulokat alakítottunk ki, amelyek az egyes interjúk összehasonlíthatóságát biztosítják, valamint elősegítik eltérő beszédstílusok vizsgálatát. E modulokból az etnicitásra/cigányságra vonatkozó részt vizsgálom meg. Ezek ugyan irányított beszédhelyzetek, de az itt létrejövő diskurzusok vélhetően olyan társadalmi gyakorlatra utalnak, amelyek meghatározzák az interjúalanyok nyelvi konstrukcióit – és gondolkodásmódját. Elemzésem során 10 interjút, közel 50 kollégista etnicitáskonstrukcióit vizsgáltam meg.

Az irányított interjú első lépéseként a résztvevők egy cikkrészletet olvashattak el, amely a magyarországi cigánygyilkosságok tárgyalásáról tudósított. Ezt követően a cigányság társadalmi megítéléséről, valamint a saját cigánydefiníciójuk kifejtése után annak jellemzőiről kellett véleményt formálniuk a résztvevő egyetemistáknak.

Az interjúk feldolgozása két szakaszban zajlott: elsőként kvalitatív tartalomelemzést végeztem, majd a fellelhető jelenségek összefüggéseire fókuszáltam.

5 Etnicitásdefiníció(k), etnikai és kisebbségi sztereotípiák

A kutatás során az etnicitásra – az antropológiai és a szociológiai diskurzusok „többszólamú” etnicitás- és identitásmeghatározásait alapul véve – mint előre nem

adott tényezőre tekintek. Andorka Rudolf definíciója mentén „etnikai csoportnak nevezzük a társadalmon belül azoknak a csoportját, akik olyan közös kulturális identitás tudatával rendelkeznek, amely elkülöníti őket a többségtől vagy a többi etnikai csoporttól” (Andorka 2003: 336). Emellett Andorkához hasonlóan mindvégig hangsúlyozom azt is, hogy az egyén identitásválasztása a legfontosabb tényező, és kiemelem annak a lehetőségét is, hogy ugyanaz az egyén több identitást is választhat önmaga számára. Továbbá az etnocentrikus ideológiai tradíción (vö. Andorka 2003; Csepeli 2014) továbblépve úgy vélem, hogy a kulturális különbségek társadalmilag és alkalomhoz kötötten szerveződnek, tehát kiindulópontom szerint a társalgások résztvevői az etnicitás kategóriáját és jellemzőit közösen hozzák létre, így az etnicitás egy állandóan változó, dinamikus jelenség (vö. Barth 1996; Brubaker 2004; Eriksen 1993, 2000). E gondolat a nemzetközi szociolingvisztikai kutatásokban már az 1980-as évektől kezdve jelen van, hiszen a társadalmi struktúrák, gyakorlatok és a társas jelentés közös konstruálásának kutatása során már nem az eleve adottnak vélt társadalmi tényezők, hanem a nyelvhasználók által létrehozott és az általuk láttatott identitások és társadalmi struktúrák nyelvhasználati vizsgálatai domináltak a társas-konstruktivista megközelítésmód szellemében (vö. Bartha–Hámori 2010: 302).

Az etnikai és kisebbségi sztereotípiákat a különböző csoportok tagjainak pozitív és negatív tulajdonságaira vonatkozó nézetek alapján vizsgálják a szociológusok. Magyarországon az ilyen típusba tartozó attitűdvizsgálatok a rendszerváltást követően kezdődtek meg, ám e kutatások nyelvi kérdésekkel csupán érintőlegesen foglalkoztak, míg a BEKK épp az attitűdök nyelvi és diskurzív vonatkozásaira fókuszál.

A vizsgálat során attitűdnek tekintek minden tapasztalat révén szerveződött mentális és idegi készenléti állapotot, amely irányító vagy dinamikus hatást gyakorol az egyén reagálására mindazon helyzetekben, melyekre az attitűd vonatkozik (vö. Allport 1999). Kutatásunkban a személyes előítélet a nyilvános attitűddel együtt válik vizsgálhatóvá.

A szociológiai szakirodalom szerint a sztereotípiák általános érvényűnek tartott, túlzáson alapuló, az ember sajátos észlelési képessége nyomán többféleképpen létrejövő leegyszerűsített képek, Allport szerint: a sztereotípiák kategóriával társult túlzáson alapuló nézet. Feladata a kategóriával kapcsolatos viselkedés racionalizálása (Allport 1999), ám a társas interakciókra is nagy hatással van, hiszen a sztereotíp sémák befolyásolják az észlelést, a gondolkodást és a viselkedést is (Binderffer 2006: 14). A sztereotípiakutatás funkcionális megközelítése szerint a sztereotípiák prototípusa egy kategória – jelen esetben etnikum – felruházása egy emberi tulajdonsággal (Hunyady–Nguyen 2001: 484). A továbbiakban e funkcionális irány mentén értelmezem a sztereotípiák fogalmát a csoportközi kapcsolatokban. A nyelvet, nyelvhasználatot érintő előítéletek a kutatásokban látens módon szerepelnek, ami funkcionalista társadalomelméleti megközelítésből értelmezve a manifeszt funkcióval egyenértékű elem a társadalmi előítéletek vizsgálata és értelmezése során (Merton 2000).

5.1 Sztereotípiák és nyelvi előítéletek a '90-es években és a 21. században

Az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején Koos Postma gyűjtött cigányokkal kapcsolatos vélekedéseket Magyarországon. 1987-ben, 1992-ben és 1993-ban elvégzett kvantitatív kutatása eldöntendő kérdésekre adott válaszai alapján arra a következtetésre jutott, hogy negatív előítéletesség jellemezte a rendszerváltás idején a

magyar társadalmat a cigányokkal szemben. A kutatásban részt vevőknek 16 pozitív, valamint 16 negatív tulajdonságról kellett véleményt formálniuk aszerint, azok vajon jellemzőek-e a cigányokra. A negatívumok között a megkérdezettek körében a legnagyobb gyakorisággal az agresszivitás (70%), a lustaság (68%), a műveletlenség (61%), a megbízhatatlanság (60%), az élösködés (59%) és a piszkosság (56%) szerepelt (vö. Huszár–Géczi–Sramó 2003; Postma 1996; Prónai 2004). Egy nyelvhasználatot vizsgáló kutatás szempontjából is értékes, felhasználható adatok ezek, hiszen a felsorolt tulajdonságok közül az agresszivitás, valamint a műveletlenség a nyelvhasználatra is kiterjedő fogalmak (vö. az ÉKsz. agresszivitás szócikkével: 'erőszakos, támadó, sértő hang', ami Michael Stewart 1987-es észak-magyarországi kutatásával is összekapcsolható, melyben a hangos és céltalan zajongó jelzőkkel illetve a cigány közösség tagjainak nyelvhasználatát, lásd Stewart 1987).

Egy évtizeddel ezen eredmények publikálását követően észak-magyarországi 10–18 évesek körében végeztek hasonló kutatást, itt Murányi István a cigányok és a magyarok attribúciós megítélését vizsgálta: a csoporton belüli összetartás jelent meg mint leggyakoribb tulajdonság, ezt az erőszakosság, egészségtelenség, megbízhatatlanság, valamint a műveletlenség és a piszkosság követte a cigányokra vonatkozó jellemzők sorában (Murányi 2006).

Bár a nyelvet, nyelvhasználatot érintő sztereotípiák e kutatásokban csak látens módon szerepelnek, az előítéletek a nyelvre is vonatkoznak, és az imitációk egy regiszterképző-folyamatba épülnek be. Susan Gal szerint pedig a regiszterképzés (*enregistrement*) mint metafogalom háromféle elképzelést köt össze: elképzelést a beszélőkről, az értékekről és a nyelvi variánsokról (Gal 2016: 14). Érdemes lehet e megállapítást akár a médiában megjelenő (pl. talk-show, valóságshow) magyarul beszélő cigányok beszédmódjával is összefüggésbe hozni (vö. Császi 2011, Hegedűs 2009).

6 Eredmények

Tanulmányom a cigány identitáskonstrukciók heterogenitását helyezi előtérbe. Heterogenitás azonban az interjúelemzést elvégezve nem mutatható ki, hiszen ezen identitáskonstrukciók megegyeznek a rendszerváltás idején kimutatott sztereotípiákkal, az egyetemisták a cigányságot mint társadalmi kategóriát a Polyanna-elv maximájára (Leech 1983) látenszen hivatkozva hozzák létre. Ezen udvariassági – pragmatikai kompetenciára épülő – elv szerint a társalgások során el kell kerülni a kellemetlen beszéd témákat, így a kommunikáció nemcsak téma, hanem kontextus és kulturális szokások alapján is vizsgálhatóvá válik (vö. Szili 2007). Ám az interjúk egy pontján mégis negatív sztereotípiákkal és belső és/vagy külső tulajdonságokkal, valamint a nyelvhasználat szupraszegmentális „másságával” hozzák összefüggésbe a cigány kategóriát a megkérdezett egyetemisták, tehát Leech elve az interjúk egy pontján már nem érvényesül.

6.1 Mi vezérelte az elkövetőket? – avagy etnicitáskonstrukciók és kisebbségi sztereotípiák egy jogi kérdésen keresztül

A 2008–2009-ben történt cigányok ellen elkövetett támadások tárgyalóperéről tudósító szöveg elolvasása után az elkövetők lehetséges indítékairól kérdeztük az

egyetemistákat. A válaszok három kategóriába sorolhatók, ezek gyakoriságuk szerint a következők voltak: (1) random, véletlenszerű támadások történtek; (2) a cigány emberek életvitele volt az indíték; s végül legnagyobb arányban előforduló válasz (3) a romabűnözés visszaszorítása volt az elkövetők célja.

A következőkben olyan interjúrészleteket mutatok be, amelyek a feltett jogi kérdésem túl már saját etnicitáskonstrukciókkal is kiegészülnek.

- [1] A: Eléggé [...] érdekes életmódot folytatnak a romák, nem az összes, de a nagy részük. Meglincselgetnek autókat, akik bemennek a faluba.

Az [1] példán keresztül jól látható, hogy az „érdekes életmód” megjelölése az etnicitáskonstrukció alapja, melynek negatív mivolta a lincselés említése után válik egyértelművé. A példa az áldozathibáztatáson túl azt is megmutathatja, hogy miként működik a funkcionális sematizálás gyakorlata, hiszen egyetlen kategóriát érvényesít abban az esetben is, amikor a bűncselekmény áldozatai cigány emberek.

A [2] példa ugyancsak az életmódon keresztül hozza létre a cigányság kategóriáját úgy, hogy azt jól elválaszthatóként, mintegy evidenciaként értelmezi más csoportokhoz – jelen esetben a magyar csoporthoz – képest:

- [2] Az életvitelük eltér a magyarok szokásaitól.

A cigányok ellen elkövetett gyilkosságok leggyakrabban említett indítéka azonban nem az életmód, hanem a bűnözés, pontosabban a cigánybűnözés jelensége volt. Az etnicitáskonstrukciók létrehozása során ez így jelent meg:

- [3] ... válasz Olaszliszkára. Magyarországon tíz bűncselekményből nyolcnál cigány származású az elkövető. Vagy legyen mondjuk hét.
- [4] Azt mindannyian tudjuk, hogy a roma származásúakból gyakrabban kerülnek ki bűnözők. [...] De ez embertelen, általános közvélekedés.
- [5] „Megunták, hogy a cigány etnikum egy része hogyan viselkedik.
- [6] Az tény, hogy kriminális állapotok vannak ott, azok a gyerekek nem gyerekként viselkednek. A helyzet folyamatosan romlik, egyre többen vannak, nem csodálkozom azon, hogy vannak rasszista hajlamú emberek.

A példákon keresztül látható, hogy a megkérdezettek akár számadatokkal, meggyőzésre alkalmas formulákkal („azt mindannyian tudjuk”, „az tény, hogy”) is élnek, ha a kisebbségi sztereotípiák igazolására kerül sor. A [4]-es szövegrészlet is így épül fel, ám az interjú egy későbbi pontján visszatér a megkérdezett e kérdésre, és önmagára reflektál, miszerint vélekedése „embertelen, általános” volt, de mégsem vonja azt kétségbe.

6.2 Szerinted ki számít cigánynak? – avagy az etnonimák megítélése

Az interjú második része a „*Ki a cigány?*” (Ladányi–Szelényi 2000) kérdésre kereste a választ, majd az etnonimák használatának tudatosságát mérte fel.

A megkérdezett egyetemisták élesen elválasztható kategóriák mentén értelmezték a „Ki a cigány?” kérdést, e kategóriák interjúrészletekkel illusztrálva a következők voltak:

[7] G: Az, aki a cigánysoron születik.

Ez a válaszcsoport a szociális helyzetet helyezte középpontba, amikor a cigány csoport(ok) egészét kellett meghatározniuk a szegénység, a putriban lakás és az iskolázatlanság tényezőinek diskurzusba emelésén keresztül.

A második típusba azok a válaszadók tartoznak, akik a szociológiai felmérések szerinti cigány-meghatározást követték, tehát akik szerint a többségi társadalom véleménye és magatartása számítanak ebben a kérdésben (vö. Havas 1999:23):

[8] H: Cigány az, akit a környezet annak tart.

Végül arra is található példa, akik az önmeghatározást tartják mérvadónak ebben a kérdésben, ami a (kulturális) antropológiai vizsgálatok módszertanát követi:

[9] I: Aki magát annak tartja.

Nyelvet vagy nyelvhasználatot érintő válasz – előzetes elvárásommal ellentétben – egyetlen esetben sem született. A *cigány* és a *roma* meghatározások használata között azonban vannak különbségek a megkérdezett egyetemisták szerint, ám e vélekedések esetenként akár ellent is mondhatnak egymásnak. A *cigány* és *roma* megnevezés a következő esetekben legitim a válaszok szerint:

[10] J: A cigány egy pejoratív, negatív jelző.

[11] ... viselkedésük alapján. A cigány negatív jelző: hát szerintem, nagyjából ha megnézed a híradóban meg itt, ott, amott a különböző oldalakon így hozzák fel, hogy cigány, aki egy negatívabb személyiség és a roma, aki [...] aki meg azér' azt mondom, hogy kevésbé vagy úgymond próbál kitérni ebből a cigányos dologból. Meg hogy ha ilyen hivatalosabb dolgokban halljuk, akkor roma kisebbségről beszélnek, nem mondják cigánynak.

[12] ... vannak a tisztességesebb roma származású családok. És 200 kilósak és -20 fokban strandpapucsban ülnek kinn a főtéren, és kiabálnak egymásnak, hogy amúgy így dikk, hozd már ide a nemtom micsodát: nálunk ez a két kategória van. Azokat hívjuk cigányoknak, akik ilyen alparibb módon viselkednek, azokat meg akik így integrálódnak a társadalomba, azokat romának. De van, aki sértésnek veszi (mert hogy a roma eredetileg egy csoport a cigányságon belül).

[13] Ezt használom (cigány), nem tartom sértőnek, mert nem annak szánom.

[14] A roma kicsit kedvesebb megnevezése a cigánynak.

[15] A cigányt arra is mondod, aki nem cigány.

Az [15]-ös interjúrészlet túlmutat az etnicitáson és ennek nyelvi leképeződésén, hiszen egy jellemmel, viselkedéssel, tehát más attribútumokkal kapcsolja össze a *cigány* megnevezés használatát, így ez már ikonizációként (Irvine–Gal 2000) is jelen lehet a fiatalok nyelvhasználatában.

6.3 A nyelvhasználat kapcsolata az etnicitással

Az interjú befejezésekként külső és belső tulajdonságok mentén kellett a cigányságot meghatározni. Ennél a résznél volt a leginkább megfigyelhető, hogy kezdetben a „Nem tudom” válasz jelent meg (vö. az udvariasság társalgási maximájával, Leech 1983; Szili 2007), ám ezt követően e jellemzők fordultak elő, már nyelvhasználati kérdéseket is megemlítve:

[16]P: Külsőre meg igenis látszik rajta, merthát az igenis látszik.

Külső tulajdonságok közt említették a bőrszín, a szemszín, az arcszerkezet és az öltözködés „*jellemző más milyenségét*”. Ezt követően a már bemutatott sztereotípiavizsgálatok eredményeivel nagy hasonlóságot mutató belső tulajdonságok következtek. Az erkölcsstelenség (lásd: [17]-es párbeszéd), az erőszakosság, a más életmód, a nemtörődömség, a más járás, a vagánykodás, a forróvérűség, a hirtelenség, az érzékenység, valamint az összetartás jellemzői mentén alakították ki közösen a cigányság csoportját úgy, hogy az elemzett interjúk során nem található példa az etnikai kategória mentén létrehozott különbségtétel megtagadására.

[17]

- ... teljes erkölcsstelenség.
- Én inkább úgy mondanám, hogy nagyon más munkamorál. <nevet>
- Nem létező munkamorál.
- Igen, tehát ilyen szabadabb felfogás mindenféle dologról.
- Igen, az egy dolog, de amikor már zavarják a környezetüket is, na.”

A nyelvhasználati különbségek ennél a kérdésnél artikulálódtak elsőként az interjú során. Nem véletlenül használom a különbségek kifejezést, ugyanis magyar anyanyelvüként jelennek meg a cigányok az egyetemisták konstrukcióiban, azonban akcentussal, másként beszélő magyar anyanyelvűekként:

[18]R: ... nyelvezet is egyébként más. Egyfajta akcentus is hallatszik a beszédén.

[19]S: ... de inkább a beszédük, ami elárulja őket. Hát az akcentus.

Az interjúk során cigány nyelvekről, más anyanyelvről vagy kétnyelvűségről egy alkalommal sem esett szó.

7 Következtetések

Tanulmányom cigány identitáskonstrukciók heterogenitásának bemutatását helyezte előtérbe egyetemi gyakorlati közösségek (Wenger 1998; Bucholtz 2001) nyelvhasználatát megvizsgálva. Heterogenitás azonban az interjúelemzést elvégezve nem mutatható ki oly módon, amilyenre számítottam a kutatás kezdetén. Eredményeim azt mutatják, hogy az egyetemisták a cigányságot mint társadalmi kategóriát homogenizált csoportként konstruálják, mégpedig olyan – akár személyes tapasztalatok nélkül is kialakított – sztereotípiák mentén, amelyek a rendszerváltás idején is jelen voltak a társadalomban. A bemutatott szövegrészek és példák alapján elmondható, hogy negatív sztereotípiatartalmak és belső és/vagy külső tulajdonságok

a jellemzők, valamint a nyelvhasználat szupraszegmentális „mássága” az etnicitáskonstrukció alapja, s ezek explicit módon vannak jelen e közösségekben.

A BEKK szociolingvisztikai interjúi a bemutatott etnicitáskonstrukciók mentén rávilágítanak arra, hogy a budapesti egyetemisták társalgásaikban hogyan konstruálják meg a *cigány* kategóriáját, valamint arra is, hogy e kategória hogyan válik a társadalmi különbségtétel tárgyává egyetemi közösségekben. A kutatás eredményei számtalan területen alkalmazhatók a gyakorlatban, hiszen az előítéletes magatartásra vonatkozó érzékenyítés az oktatástól a munkaerőpiacon át az élet minden területén meghatározó. Az eredmények pedig azt mutatják, hogy ezen közösségek esetében is szükség lenne a társadalmi különbségek kialakulását és újratermelését értelmező beszélgetésekre.

Irodalom

- Allport, G. 1999. *Az előítélet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Andorka, R. 2003. *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Barth, F. 1996. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 7(1): 3–25.
- Bartha, Cs., Hámori, A. 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában”. *Magyar Nyelvőr*, 134: 298–321.
- Binderffer, Gy. 2006. Stereotipizáció az internetes kapcsolatokban. In: Bakó, B., Papp R., Szarka L. (szerk.) *Mindennapi előítéletek*. Budapest: Balassi Kiadó. 9–36.
- Brubaker, R. 2004. *Ethnicity without Groups*. Harvard University Press.
- Bucholtz, M. 2001. Minek legyek normális? Nyelvi és identitásgyakorlatok külön lányok közösségében. *Replika*, 45–46: 191–211.
- Császi, L. 2011. *A Mónika-jelenség kulturális szociológiája*. Budapest–Pécs: Gondolat Kiadó.
- Csepeli, Gy. 2014. *Szociálpszichológia mindenkiben*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Eriksen, Th. H. 1993. Ethnicity and Nationalism: Definitions and Critical Reflections. In: Lindholm, H. (szerk.) *Ethnicity and Nationalism*. Göteborg: Nordens & Padrigu. 40–50.
- Eriksen, Th. H. 2000. Ethnicity and Culture: A Second Look. In: Bendix, R., Roodenburg, H. (szerk.) *Managing Ethnicity. Perspectives from folklore studies, history and anthropology*. Amsterdam: Het Spinhuis. 185–205.
- Gal, S. 2016. Nyelvi sztenderdizáció: modellek és ideológiák. In: Kozmács, I., Vančo, I. (szerk.) *2016. Sztenderd – nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira*. Lakitelek: Antológia Kiadó.
- Havas, G. 1999. Cigányok a szociológiai kutatások tükrében. In: Glatz, K. (szerk.) *A cigányok Magyarországon*. Budapest: MTA.
- Hegedűs, A. 2008. „Nem hazudol, az őszintét mondd”. *Magyar Nyelv*, 105(1): 73–77.
- Hunyady, Gy., Nguyen, L. L. A. 2001. *Stereotípiakutatás. Hagyományok és irányok*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Huszár, Zs., Gécz J. Sramó A. 2003. Kisebbségi attitűdök szocio-demográfiai háttere. *Iskolakultúra*, 4: 40–50.
- Irvine, J., Gal, S. 2000. Language ideology and linguistic differentiation. In: Kroskrity, P. (ed.) *Regimes of language: Ideologies, politics and identities*. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press. 35–83.
- Kende, A. 2013. Normál gyerek, cigány gyerek. *Esély*, 2. Elérhető: http://www.esely.org/kiadvanyok/2013_2/kende.pdf. Letöltve: 2016. június 1.
- Ladányi, J. Szelényi, I. 2000. Még egyszer az etnikai besorolás „objektivitásáról”. In: Horváth, Á., Landau E. Szalai J. (szerk.) *Cigánynak születni*. Budapest: Aktív Társadalmi Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó. 239–241.
- Leech, G. N. 1983. *Principles of pragmatics*. London – New York: Longman.
- Neményi, M. 1998. Cigány anyák az egészségügyben. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal.
- Merton, R. K. 2000. Társadalmi struktúra és anomia. In: *Szociológiai irányzatok a XX. században*. Budapest: Új Mandátum Kiadó. 62–90.

- Murányi, I. 2006. *Identitás és előítélet*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Postma, K. 1996. *Changing Prejudice in Hungary. A Study of the Collapse of Socialism and its Impact on Prejudice Against Gypsies and Jews*. Groningen: Rijksuniversiteit ICS Dissertation Series.
- Prónai, Cs. 2004. A kulturális antropológia jelentősége a cigánykutatásban. In: Kovács, N., Osvát A., Szarka L. (szerk.) *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 252–271.
- Stewart, M. 1987. „Igaz beszéd” – avagy miért énekelnek az oláh cigányok? *Valóság*, 30(1): 49–64.
- Szili, K. 2007. Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr*, 131: 1–17.
- Vékás, D. 2007. *Számítógépes dialektológia*. In: Guttmann, M., Molnár, Z. (szerk.) *V. Dialektológiai Szimpozium* (Szombathely, 2007. augusztus 22–24.). Szombathely: Berzsényi Dániel Főiskola. 289–293.
- Wenger, E. 1998. *Communities of Practice: Learning, Meaning and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.